

e-ISSN: 2630-631X

Article Type

Research Article

Subject Area

Traditional Crafts

Vol: 8

Issue: 56

Year: 2022

Pp: 577-582

Arrival

16 December 2021

Published

28 February 2022

Article ID 1377

Doi Number

<http://dx.doi.org/10.31576/smryj.1377>**How to Cite This Article**

Levent, A. (2022). "Kül Tigin Yazıtı'nın Güney Cephesi Metninin Tarihi Değerlendirilmesi", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, (Issn:2630-631X) 8(56): 577-582.

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Kül Tigin Yazıtı'nın Güney Cephesi Metninin Tarihi Değerlendirilmesi**Historical Evaluation Of The Southern Front Text Of Kül Tigin Inscription**Öğr. Gör. Ayşe LEVENT¹ ¹ Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Arapgir MYO, Geleneksel El Sanatları Programı, Malatya/Türkiye**ÖZET**

Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin'in vefatı karşısında içten üzülmüştür. Bunun için kardeşinin hatırasını yaşatmak amacıyla yazıt ve çevresindeki yapıları hazırladı. Yazıtın önemi Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri özelliğini taşımaktadır. Türk adıyla devlet kuran Kök Türkler, Orhun Abideleri ile tarihimize ışık tutmuşlardır. Orhun Abideleri, dönem hakkında bilgiler aktaran ana kaynak özelliğine sahiptir. Türkler ile ilgili pek çok alanda bilgiler anlatmaktadır. Yazıt bilgileri ile Türk tarihinin bir kesiti aydınlatılmış olmaktadır.

Makale konusu Kül Tigin yazıtının güney cephesinde bulunan on üç satırlık metin kısmıdır. Metnin içeriği kısa olmasına rağmen zengin bilgiler vermektedir. Türk alfabesi ile yazılmış yazıt, bugün Moğolistan sınırları içerisinde yer almaktadır. I. Kök Türk Devleti'nin yıkılış nedenleri açıklanmaktadır. Bilge Kağan, Türklerin ülke dışına gitmemelerini istemektedir. Metinde Türk milletine, beylerine dikkatli olmaları için çağrılar yer almaktadır. Türk devlet adamlarının sorumluluklarının yanında halkın devlete bağlılığı da istenmektedir. Hakan, halkın yaşam tarzının değişikliğe uğradığında yıkım ile sonlanacağını hatırlatmaktadır.

Yazıtın orijinal satırları dikkate alınarak, satır geçişleri numaralandırılmıştır. Metnin satırlar, değerlendirilerek açıklama yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kül Tigin, Orhun Yazıtları, Kök Türk, Devlet, Halk**ABSTRACT**

Bilge Kagan was deeply saddened by the passing of his brother Kül Tigin. For this purpose, he prepared the inscription and the surrounding structures in order to keep his brother's memory alive. The importance of the inscription is that it is the first written documents in Turkish history. The Kök Turks, who established a state with the name of Turk, shed light on our history with their Orhun Monuments. Orhun Monuments have the main resource feature that conveys information about the period. The subject of the article is the thirteen-line text section of Kül Tigin inscription on the southern façade. Although the content of the text is short, it provides rich information. The inscription, written in Turkish alphabet, is now within the borders of Mongolia. The reasons for the collapse of the First Kök Turkish State are explained. In addition to the responsibilities of Turkish statesmen, the loyalty of the people to the state is also desired. Bilge Kagan wants Turks not to go out of the country. The text calls on the Turkish nation and its gentlemen to be careful. Hakan reminds that when the way of life of the people is changed, it will end in destruction. Line transitions are numbered, taking into account the original lines of the inscription. The lines of the text were evaluated and explained.

Key Words: Kül Tigin, Orhun Inscriptions, Kök Türk, The state, People**1. GİRİŞ**

Büyük Hun Devleti'nden sonra Kök Türkler, Asya'da ikinci büyük Türk devleti karakterine sahiptir. Bazı istisna Türkler hariç bütün Türkleri Kök Türk bayrağı etrafında toplamışlardır (Kafesoğlu, 2000: 94). Kök Türkler tarihte Türk ismini ilk kez millet ismi olarak onurlandırmaya nail olmuşlardır. Türk'e ait değerlerin zamanla şekillenerek, çağımıza kadar ulaşmasında öncülük görevini de üstlenmişlerdir. Kök Türklerden önce de Türk devlet ve toplulukları olmasına rağmen Türk adıyla bilinmemekteydi. Kök Türkler, ortaya çıkıp diğer devletlere kendilerini "Türk" adıyla tanıtmışlardır. Kök Türklerin devlet olarak yıkılmasından sonrada kurulmuş Türk devletlerinde Kök Türk devlet teşkilatı bakıyelerini görmek mümkündür. Hunların bir bölümünü teşkil eden Kök Türkler Moğol kökenli Juan-Juanlara bağlı görülmektedir. Kök Türklerin idaresini üstlenen Bumin Kağan, Juan-Juanlara karşı düzenlediği sefer başarıyla sonuçlanınca (552) "İ" Kağan olarak bağımsızlığını elde etti (Taşağıl, 2002: 15-17).

Ötügen merkezli Kök Türkler ikili devlet anlayışıyla Doğuda Bumin Kağan, Batıda kardeşi İstemi Yabguyla birlikte ülkeyi yönetmekteydiler. Kök Türkler 582 yılında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı. Doğu Kök Türkler 630 yılına kadar siyasi hayatlarını devamlı bu tarihten sonra Çin egemenliği ile devletleri sona ermişti (Kurat, 2002: 59-63). Batı Kök Türkler bulunduğu bölge itibarıyla Bizans ve Sasani Devletleri ile ilişki içerisindeydi. Batı Kök Türkler zamanla artan karışıklıklar ve beylerin devletten ayrılmasıyla 630 yılında dağıldılar (Taşağıl, 2003: 93).

Birinci Kök Türk Devleti'nin yıkılmasında Çin entrikaları, töreden uzaklaşma ve boyların takındıkları tavır bunda etkilidir. Türklerin 630 yılında Çin'e karşı üstünlüğünün bitmesiyle beraber Çin'in izlediği siyaset, Türk beylerini göz hapsinde tutmak ve birer vazifeyle onları kontrol altına alma yoluna gitmişti (Ögel, 1979: 67).

Kök Türklerin tarih sahnesinde tahmini iki yüz yıl süren bir dönemleri bulunmaktadır. I. Kök Türkler 582 yılına kadar, Doğu-Batı Kök Türkleri 630'a bu tarihten 681 arası fetret dönemi ve 682-744 II. Kök Türk

Devleti olarak tasnif yapmak mümkündür. Çin'in elli yıllık tahakkümüne karşı Kutluk Kağan'ın teşebbüsünün zafer ile nihayetlenmesiyle 682 yılında II. Kök Türk Devleti kuruldu. Aşına ailesinden gelen Kutluk Kağan, Doğu Kök Türk hanedanı mensubuydu. Devlete dâhil olan, Tonyukuk askerî idarenin başında Kutluk ile birlikte zaferler ve ekonomik gelişmelerle devleti kalkındırdı. Kapgan Kağan ile Kök Türkler güçlerini artırmış ancak Kağanın idaresi halk tarafından tasvip görmemekteydi. Kağan'ın halkına karşı katı davranışları, içte huzursuzluğu artırmıştı. Kapgan Kağan'ın ölümüyle başlayan mücadele, Kül Tigin'inin Ağabeyi Bilge'yi Kök Türk Kağanı ilan etmesiyle sona erdi. Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan devletteki düzeni tesis etti. Kül Tigin 731'te vefat etmiş, 734'te de Bilge Kağan zehirlenerek öldürülmüştü. Bu tarihten sonra kağanlık görevinde bulunanlar liyakatli olamadılar. Ülkedeki karışıklığın neticesi Uygur, Karluk, Basmıl gibi boyların isyanı ve 744 yılında Uygurların tazyiki ile II. Kök Türk Devleti sona erdi (Taşağıl, 2004: 1-11).

2. ORHUN YAZISI VE YAZITI

Yazının ülke yönetiminde gerekli olması hasebiyle geniş coğrafyaya hüküm sürmüş, Türklerin bir yazı kullanıldığı muhakkaktır. Türk coğrafyasının şartları sonucu yazılı belgeler günümüze ulaşmamıştır. Orhun yazısının kullanımını milattan evvelki dönemlerde elde edilen bazı buluntularla eskiye götürülmektedir. Esik'teki "altın elbiseli adam" kurganı içerisindeki bir kaptaki Orhun yazısı ile yazılmış, yazıt milattan evvel 5-4 yüzyıla denk düşmektedir. Türk alfabesinin temeli, damgalarla bağlantılı görüşü de araştırma konusu olmaktadır. Orhun yazısı Asya'dan Türklerin yaşadığı sahalarda başlayarak, Avrupa ve Asya topraklarında yaşayan Türk topluluklarınca bazı farklılıklarla kullanılan ortak alfabe özelliği taşımaktadır (Kafesoğlu, 2000: 335-339). II. Kök Türk Devleti zamanında kalan ve günümüze ulaşan 687-692 yıllarına tarihlenen "Çoyr" kitabesi Türklerin bilinen ilk kitabesidir (Erciasun, 2004: 130).

Moğolistan topraklarının, Orhun ırmağı yakınlarında VIII. yüzyılın başlarında abideleştirilen taş yazılmış üç yazıt, kültür tarihimizde içeriği bakımından önemlidir. Bu abideler: Tonyukuk adına 725, Kül Tigin adına 732 ve Bilge Kağan'a 735 yıllarında yazılmıştır. Abidelerin gayesi; vefat etmiş Türk büyüklerinin, anılarını sonraki kuşaklara aktarmaktır (Kaplan, 2002: 735). Orhun kitabeleri, Türklerin kullandığı yazı ile yazılarak dikilmiştir. Bu yazı "runik" yazı olarak bilinmekte, genellikle taş ve mermer gibi sert yüzeylere yazılacak harflerden müteşekkildir. Runik adlandırması ise İskandinav kitabelerinde yer alan runik olarak adlandırılan alfabeyle çağrıştırmadan dolayı tesmiye yapılmıştır. Türk alfabesi otuz sekiz harf olup, dört ünlü otuz dört ünsüzdür (Tekin, 1998: 22).

Orhun Kitabeleri hakkında ilk bilgiyi Cüveynî (1226-1283) eserinde belirtmişse de kitabeler dikkate alınmamıştır. Çin, dikili yazıtlar ile alakalı bilgileri kaynaklarında göstermişlerdir. Orhun Kitabeleri Strahlenberg isimli İsveç kökenli bir subay tarafından 1730'da yazdığı eser ile bilim çevresine duyurulmuştur. Türkisan'a gidenler bu kitabeler ile ilgili bilgi ve suretlerini eserlerinde neşrediyorlardı. Bunlardan Pallas, Spassky ve Messerschmidt gibi müelliflerin eserleriyle Türk kitabeleri artık tanınmaktaydı. 1890 yılında Rus bilim insanı, Yadrintseff Orhun kitabelerinin suretlerini bilim çevresine ilan ettikten sonra bölgeye çalışma amaçlı seyahatler yapılacaktır. Danimarkalı Vilhelm Thomsen Orhun kitabelerini 1893'te "Tanrı, Türk ve Kül Tigin" kelimelerini deşifre ederek kitabeyi çözüp, yayınlamıştı. Aynı esnada Rus bilim insanı Radloff, kitabeleri çözürek 1895 'te yayınladı (Orkun, 1994: 18-19).

Yollug Tigin, Türk Dünyası'nın ikinci kalem erbabıdır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının müellifidir. Kitabelerin her aşamasında bulunmuş ve görev almıştı. Kendisinin Kök Türk hükümdar ailesine bağlı olduğunu "Tigin" unvanından çıkartmak mümkündür (Öztürk, 1996: 61-62).

Kül Tigin 731'de vefat ettiğinde Bilge Kağan kardeşinin vefatına içten üzülmüş ve merasimle defneder. Çin ülkesinden gelen yetenekli ustalara abidevi mezarı ve kitabeyi hazırlattır. Abidevi mezar, Moğolistan'ın Arhangay Aymag topraklarında Koço Saydam mevkiinde yer almaktadır. Kül Tigin kitabesi için gri, dört yönlü blok mermer kullanılmıştır. Kitabenin uzunluğu, 375 cm, eni ise farklı ebatta olup 132-46 cm arasındadır. Kitabe 70 cm uzunluğundaki kaplumbağayı andırır taban üstüne konulmuştur. Kitabenin: Doğu cephesinde 40, güney ve kuzey cephesinde 13 dizelik yazıt yer almaktadır (Alyılmaz, 2002: 756-758). Kül Tigin yazıtının tüm cephesi 2.75 metre uzunluğunda olup, kitabe metni ile yazılıdır. Batı cephesinde kitabe Çince yazılıdır. Kül Tigin kitabesinde hadiseleri aktaran ve konuşan Kül Tigin'in ağabeyi Bilge Kağan aynı zamanda yazıtı diken de kendisidir (Tekin, 1998: 11-12).

Kül Tigin yazıtında, O'nun yaşamı dairesinde, Türk tarihinin seyri her açıdan izah edilerek bengi taş kazınmıştır (Öztürk, 1996: 36). Kül Tigin ve Bilge Kağan kitabelerinde Kök Türklerin yıkılışı ve tekrar kuruluşu hakkında bilgiler bulunmaktadır. Yazıtlar, dil ve edebiyattan öte kavmiyat ve tarih açısından da öneme sahiptir (Köprülü, 1980: 32-33).

Kül Tigin, Bilge Kağan'ın fetihler yapan kahraman komutanı, kardeşi ve Bilge Kağanı tahta çıkaran büyük bir devlet adamıydı. Oğuzlar ile giriştiği mücadelede 731 yılında yaşamını yitirmiştir. Kardeşi Kül Tigin'in vefatı karşısında büyük bir üzüntü içerisinde olan Bilge Kağan makamı gereği bunu dışa dahi yansıtamamaktadır (Ercilasun, 2004: 134).

3. GÜNEY CEPHESİ METNİNİN TARİHİ DEĞERLENDİRİLMESİ

1- Metnin ilk satırında Tanrı ile yazıtın başlaması Türklerin inanç sisteminde "Tanrı" kavramının derecesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bilge Kağan Tanrı ile olan bağıntısını belirterek kutlu biri sıfatıyla devletin başına geçtiğini söylemektedir. Türklerde hükümdar olma vasıflarından biri de kut kavramıyla alakalıdır. Kut Tanrı hediyesi veya hükümdar olma hakkıdır. Kağan bu hakkını açıklamaktadır. Bilge Kağan'ın seslenişinde: Başta ailesi, boyu, milleti, komutanları, devletteki yüksek görevliler, beyler, Tatarlar, 2- Oğuz beyleri ve halkına bir duyurusudur. Burada "milletim" sözüyle de Kök Türk halkını kastetmiş olmalı zira Kök Türklerle bağlı diğer Türk topluluklarını milletim içerisine dâhil etmeyerek onları dışarıda bırakmıştır. Bu çağrısının hafife alınmaması gerektiğini hitap ettiği kesiminde istemektedir. Hitabının mühim konuları kapsamı nedeniyle farkına varılmasını Kağanlığa tabi kesimden yerine getirilmesini emir tarzıyla yapmaktadır. Kök Türk egemenliği altında yaşayanları yönler ile coğrafi bir alan içerisinde tespit etmektedir. Bu kadar geniş topraklarda yaşayan farklı milletleri 3- devlet dairesi etrafında toplayıp, töreyi uygulayarak nizamı sağlamaktadır. Kök Türk Devleti'nin hudutlarını kastederek, geniş topraklardaki farklı unsurların bağlılığını vurgulayarak devletteki düzenin işleyişinin doğru idareyle yapıldığını ve bu düzenin devamı için Türk töresinin uygulanmasını istemektedir. Merkez Ötüken'in farklılığı diğer yerlerle kıyaslanarak buranın kutsallığı belirtmektedir. Ötüken'in alınarak devletin kuruluşu gerçekleşmişse bu kez Ötüken'in elde tutulması devletin bekasıyla bağlantılı hâle getirilmiştir. Kağan'ın Ötüken'de oturması devletin varlığıyla doğrudan ilgili görülmüştür. Türkler kendi yaşam sahalarının dışına çıkıp, farklı kültür çevrelerinde eriyip gideceğinden dolayı kendi yurtlarında kalınmasının gerekliliğine işaret edilmektedir. Yaşam sahalarında güçlü kalarak orduları sayesinde her istediklerini kazanabilme becerisine sahip olurlar. Ötüken ayrıca Türkleri bir araya getiren, birleştiren yapısıyla da mukaddes cihetine rastlanılmaktadır. Birçok Türk devletinin başkenti olma özelliğiyle de kutlu topraklar hüviyetine sahiptir. Ötüken'i almak devleti tesis etmekle özdeşleştirilmektedir. Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi için Ötüken ile başlayıp Türk töresini hâkim kılmak esaslı bir fikrin ilk nüvesi Ötüken topraklarını elde etme çabasıdır. Ötüken Türk milletinin güvencesi olarak telakki edilmekte şayet bırakılırsa devlet ve törenin ortadan kalkacağı hürriyetin ve devletin geleceğinin tehlikeye düşeceği kanaati vardır. Bilge Kağan sınırlarını açıklarken: Doğu'da Pekin şehrinin güneyine, Sarı Deniz'e yakın, güneyde Tibet'e, batıda Siriderya (Seyhun) nehrini aşarak 4- Demirkapı ulaşıldığı, (Baysun Dağı'nın Belh şehrine geçit verdiği bölge) kuzeyde ise Moğolistan coğrafyasına işaret etmektedir. Yönler ve mekân adlarıyla Kök Türk coğrafyası tayin edildiğini bir nevi millî hudutlar olarak düşünmek gerekmektedir. Açıklanan coğrafyaya orduların gönderilmesi devletin gücünün geniş alandaki bir göstergesidir. Kök Türk sınırlarının VIII. yüzyıldaki genişliği azımsanmayacak bir arazi parçasıdır. Türklerin kutsiyet atfettiği Ötüken'in Türk töresince yönetildiğinde Türklerle göre diğer yerlerden siyasi ve coğrafi daha iyi olduğuna dikkat çekilmektedir. Orman vurgusu coğrafi hususiyetlerin dışında anlam barındırmaktadır. Muhtemel Türk inanç sisteminde karşılığı mevcut değerler taşımaktadır. Ötüken'de kalınarak Çin devletiyle 5- meseleleri çözdüm. Bilge Kağan Çin ile anlaşması siyasi manevra alanını rahatlatmasının yanında Çin'in ekonomilerine katkısını da göz ardı etmediği muhakkaktır. İpek, altın, darı, gümüş, ipek kumaşları gibi eşyaları bolca ve kolayca vermektedirler. Çin'in bunları vermesinde siyasi zaafılığı veya Türk yaşam sahasına dışarıdan müdahale neticesinde amacını tatbik etmekte muvaffakiyet arayışı söz konusudur. Çin, hitaplarını hoş bir eda ile yapması, değerli kumaşlarının insanda uyandırdığı albeni gibi metotlarla hareket edip, amaçlarına ulaşabilmektedir. Çin, güzel sözler ve hoş görülen ipekli kumaşlarıyla tesir ederek, gerçek fikirlerini gizleyip, aldatma vasıtasıyla kendileriyle uyumlu olmayan unsurları üzerlerine çekerlerdi. Çin, stratejisini başarıyla uygulayarak, milletleri kendine meyilli hâle getirdikten sonra asıl niyetini ortaya koymaktaydı. Çin'e yerleşen bu milletlere karşı izleyeceği siyaset olgunlaşınca uygulamaya geçirdi. Çin Türk tarihinin Asya kısmında cereyan eden birçok olayda rol oynamıştır. Türk devletlerine karşı takip ettiği siyaset, asırlarca aynı olmuştur. Bu siyasetinde zararlı fikirler ile toplumun karakterini değiştirecek faaliyetler sonucu amacını gerçekleştirme planıydı. Türk töresini etkileyerek, nifak tohumlarıyla kardeşi kardeşe düşürüp zayıflatarak yok etme. Kendi kültürünü aşılıyarak, Türkleri kendi yaşam tarzına adapte etme çabası da bulunmaktadır. (Çin, günümüzde de Doğu Türkistan Türklerini asimile yoluyla millî benliklerini ortadan kaldırma yolunda izlediği politika, Türklerle hiç de yabancı görülmeyen bir tavidir.) Yerleşen halka karşı fena niyetlerini açığa vururlarmış. 6- Çin, bilgin ve alp karakterde olanların önünü keserek, yollarında engeller oluşturup, ilerlemelerini istemezmiş. Kişi hata yapsa başta ailesi olmak üzere boyu ve halkına kadar suçlu muamelesi ile cezalandırılarak, orada yaşamasına müsaade etmezlermiş. Anlaşıyor ki kendi çizdiği hayat standardı haricine müsaadesi yoktur. Çin'in, güzel

sözlerine değerli kumaşlarına aldanıp, yolunu şaşırırsan akıbetin iyi olmayacaktır. Bu hayat tarzı seni yok kılacaktır. Çin siyaseti gereği mal ve vaatler ile Türkleri kendilerine çektikten sonra Türkler arasına nıfak tohumlarıyla birbirine düşürmektedir. Çinlilerin daha önceki bu tür uygulamalarına atf yapılarak nasıl hareket etmesi gerektiğine uyarı bulunmaktadır. Günlük yaşamda hareketin ön planda olduğu beden sürekli kullanıldığı ortamdan uzaklaşıp, hareketsiz kendine ait olmayan gıda ve eşya tercihi Türk milletinin ölümü manasına gelmektedir. Tercihini Çin kültüründen taraf yaptığından öleceksin! Türk töresini terk edersen öncekilerin uğradığı felaketler maruz kalırsın. Çoğay ve Tögültün 7- topraklarına yerleşeyim dersen bu yerler senin için doğru yerler değil burada öleceksin! Çoğay ve Tögültün mekânları Çin'in Türk tarihindeki menfi tesiri sebebiyle benliklerini kaybeden Türklerin yok olacağını hatırlatmaktadır. Bu coğrafyalarda ölümün vurgulanması maziye dönük yaşanılanların kuvvetlice hatırlatılması veya ikazı ile eşdeğerdedir. Çin'de menfi fikir sahibinin yaptığı iş, irak yerde olanlara değersiz, civarlarındakine değerli armağanlar takdim ederlermiş. Bu düşünceyi yayarak karakteri zayıf insanları üzerlerine çekerlermiş. Türk halkından da bilgisiz kişiler buna kanıp, Çin'e yerleşerek telef olmuşlardır. Çin, ülkesinin güzelliğini ve imkânlarını etrafa neşrederek Türk insanlarını ülkesine toplayarak siyasetiyle benliklerini veya bedenlerini yok etmektedir. 8- Türk tarihinde acı hatırası ile anılan o coğrafyaya tekrar yönelirsen yok olacaksın! Türk halkına çağrı ile sonunu getirecek topraklardan kaçınılmasını gitmemesi gerektiği ifade edilerek milletini korumak istemektedir. Türk halkının mazisinde kötü intiba bırakan yerlere gidişin sonu iyi olmayacağına vurgu vardır. Yaşanılanlar tekerrür edeceğinden aynı şartlara girilmemesi uyarısı olarak değerlendirilebilir. Türklerin kutlu beldesi Ötüken topraklarında kalır, ticari amaçlı ihtiyacı karşılamak amacıyla dışarıya giderek tedarikini veya satışını yapmakta hiçbir beis yoktur. Kağanına tabi ve kutlu Ötüken topraklarında yaşarsan devletin sonsuza kadar var olacaktır. Ötüken' e sahip olmak devletin birliği ve devamı yönüyle açıklanmaktadır. Merkez, sadece bir arazi parçası değil Türk devlet anlayışının ve töresinin temel esaslarından bazı öğeler barınmaktadır. Kök Türk, Uygur ve Kırgız devletlerinin başkentliğini yapmıştır. Türklerce kutsi kabul edilen Ötüken, orman ile birlikte anılmaktadır. Buranın korunaklı, tehditlere maruz kalmayacak bir inanç anlayışına sahip olduğu kabul görmektedir. Millet kaderini tayin eden merkezin yapısında, devlet olma unsurları ve özgürlüğün ne anlama geldiği bilindiğinden burada bir nevi geçmişe atf yapılmaktadır. Devletine sahip çıkma, kağanına itaat gibi değerlerin bilincine varma izahı yapılabilir. Ötüken'in Türk inanç sistemindeki yerinden dolayı buraya sahip olmak aynı zamanda devletin gücü anlamı taşımaktadır. Ötüken coğrafyasında yaşanılırsa huzur ve refah içerisinde olunur. Kağan'ın, Türk halkını refaha ulaştırmada yaptıklarını unutup, sözlerine kulak tıkayarak gittikleri yerlerde Çin'in etkisiyle perişan, ayakta duramayacak hâle geldikleri açıklanmaktadır. Tanrının inayeti ve kısmetimle Türk halkının kağanı oldum. Türk halkının iâşesiyle ilgili tok olunması icap etmektedir. Millet nimetlerin değerini bilmeleri ve ona göre davranış sergilemesi gerekmektedir. Aç ve tok hâli senin düşünceden anlam ifade etmeyebilir. Nimetlere kavuştuğunda, bunun karşısını aklına getirmezsin. Bu anlayış içerisinde 9- Bakılmış bulunduğun hakanın emrini dinlemeyip, başına buyruk, sana uygun olmayan tehlikeli olabileceğini düşünmeden her tarafa yerleştin. Devletin, halkına karşı sosyal sorumluluğunun var olduğunu Türklerde görmekteyiz. Devletin asli görevlerinden olan aç halkını doyurmak, giydirmek gibi sosyal devlet idaresini, Türklerin tatbik ettiğini anlamaktayız. Hakanın halkın geçimiyle alakadar olduğu ihtiyaçlarını tedarik ettiği, halk bu kendisine yapılanları göz ardı ederek söz dinlemediği de olmaktadır. Devletin sınırları dışına belli bir program haricindeki çıkışların yıkım ile sonuçlandığı önceki yaşamışlıkta bilindiğinden dolayı hakanın milletine sitemi doğru bir tespittir. Ötüken, buradaki kast mevcut Türk yurdu olarak değerlendirecek olursak, buranın dışı Çin gibi yerleşik ve nüfusça kalabalık bir ülkede farklı kültürde eriyip gitmek çok kolay gerçekleşmektedir. Abidelerin muhteiyatında VIII. yüzyılda devlet ve toplum hayatı için anlatılanları sadece o güne dâhil etmek eksik bilgi olarak kalmaktadır. Bilgilerin bir kısmı günümüzü aydınlatan ve ders alınacak içeriklere sahiptir. Türk töresini terk etmek o gün için yok olmaksızın bugün farklı kültür daireleri de uyguladığı planlı çalışmalar ile Türk topluluklarına kimliklerini zayıflatıp, yok edecek stratejileri tatbik etmekte ve edecekleri muhakkaktır. Çin topraklarına doğru kontrolsüz geçen millet, akıbeti perişan bir hâle gelerek telef olmasıdır. Yaşamlarını sürdürenler ise tanımayacak bir durumda zor ayakta duran kişilere benzetilmektedir. Vatan toprağının değeri kaybedilince anlaşılmalıysa da yaşanılan tecrübelerin kıymetinin bilinmesi açısından nasihatler yoluyla bu yapılmaktadır. Hakan nasihatlerin dikkate alınmadığını düşünerek, bunu bengi taşa kazıyarak, hafızalarda yer edinmesine çalışmıştı. Tanrı'nın inayetiyle ve kısmetimle hükümdar olarak tahta çıktım. Tahta çıkışında ilahi güç unsuru ve kut sahibi olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Türklerde hükümdar olabilmenin koşulu Tanrı'nın bahşettiği "kut" sahibi olmak ile gerçekleşmektedir. Kut almayan bir ailenin hükümdar olma şansı bulunmaz. Aşına ailesinden gelen Kök Türk hakanları bu hakka sahip görülmektedir. Kağan olunca 10- yoksul insanları gözeterek yanlarında buldum. Güçlükler içerisinde halkın kağanı olarak onların ihtiyaçlarını tedarik ettiğini, fakirken bollukla donatıp toplayarak güçlü seviyeye ulaştırdığını belirtmektedir. Türk milletinin mevcut şartlarının tespiti ve sonuç karşısında hakanın yapması gerekenlerin sıralanıp yerine konmasını ifade etmektedir. Hakan, asli mesuliyetlerini

açıklayarak devlet olmanın gereğini idame ederek, refah ve huzura erişeceğini açıklamaktadır. Hakanın uygulamasını şimdiki sosyal devlet kavramıyla da izah edebilmekteyiz. Devlet halkı ile var ve onunla güçlüdür. Bu ilkeden hareketle halk ayaktaysa devlette o oranda güç sahibi ve sağlam duruş sergilemektedir. Halk, tesis edilen otorite etkisiyle uğraşlarını sürdürüp, devlet için lazım gelen üretim ve gelir kaynağını meydana getirirdi. İktisadi sahada yeterli imkânlarla kavuşan devlet bunu tebaasına aksettirir. Devlet, idarecisiyle halkıyla bir bütün millet ülküsüyle hareket ettiğinde muvaffakiyet temin etmektedir. Dağılmış, perişan vaziyetteki insanları kağanlığı etrafında birleştirip, kuvvet ve üstün vasıflara ulaşıldığını açıklamaktadır. Kağan önceki durumu belirtip, ulaşılan refah seviyesini hatırlatarak, gerçeğin bilinmesini istemektedir. Aynı zamanda halkına mesaj olarak da içerisinde bulunduğu şartların nereden nereye evrildiğine dikkat çekmektedir. Yapılanları izah ettikten sonra gerçekler bunlar, sözümde doğru olmayan var mı? Bilge Kağan, çağrısıyla devletin yeniden nasıl tesis edildiğini beylerine ve halkına yazıt ile yaptığını ifade etmektedir. Devletsiz kalırsanız buna sahip olmanız için takip edilecek aşamaları bengi taşa yazdırdım. İleri görüşlü devlet adamı olan Bilge Kağan, gelecekte halkının karşılaştığı bu tür ciddi meselenin çözüm seçeneğini de ileri sürmektedir. Hakan, yapılacak hataların sonunun nasıl biteceğini de hatırlatmaktadır. **11-** Olması gereken isteklerimi bengi taşa yazdırdım. Ülke için yapılanlara bakarak bunun görüleceğini ve doğru olduğuna dikkat çekilmektedir. Türk yönetici ve halkının devletin nasıl ihya edildiğini anlaması için taş yazıtta kaydederek aynı hataya düşüp yok olmasını uyarısı yapılmaktadır. Türk milletinin Çinlilerin entrika ve uygulamalarına karşı sözün yanında kalıcılığıyla yazıtın varlığı Bilge Kağan'ın ileri görüşlülüğü açısından değerlendirilmelidir. Devlete bağlılığın beyler ve halk tarafında kabul edilişi ile ortaya çıkan durum tespitiyle mesaj verilmektedir. Çağrıda bağlılığın birlik yönü vurgulanmış, bu tarafı ile bilinçli olarak beyler ve halkın hataya düşülmemesi gayesiyle yazıtta gönderme yapılmaktadır. Sahip olduğunuz bengi taş geçmiş yanlışlıklarınıza ayna vazifesi görevinde bulunacaktır anlamındadır. Türk devlet hayatının devamının ciddiyeti açısından yazıtı değerlendirmek de lazımdır. Kağan, devletin ihdasının ve yok oluşunun farkındalığının anlaşılmasını istemektedir Bundan dolayı menfi hadiselerle müspet olayları karşılaştırmalı yönüyle takdim ederek geniş bilgisini de ifade etmektedir. Bu kadar izahattan sonra sizler yanılmazsınız şekliyle halkı ve beylerinden karşılık beklemektedir. Bengi taşı hazırlamak amacıyla Çin'den bu iş için sanatçı çağırdım. İsteğim yerine getirildi. **12-** Çin'den sanat erbabının getirilip Kül Tigin abidesinin inşası tamamlanmıştır. Eserin inşasında farklı kısımların yapılışı belirtilerek, söyleneceklerin de taşa kazındığı bildirilmektedir. Yazıtın yazdırılma gerekçesi olarak, Türk ve Türk olmayan unsurun yazıtın varlığını duysun, bilsin hâliyle izah edilmiştir. Yazıtın içeriği Türklere yapması veya yapmaması gerekenler açıklanmışsa da yabancı içinde millet olarak sizlerin bizler için hazırlayacağımız planın bilincindeyiz iması söylenebilir. Çin sanatkarlarının Kül Tigin abidesindeki çalışmaları Bilge Kağan'ın sözlerini kalıcılığının ötesinde meydana getirilen eserler ile Türk sanatına bir bakış ortaya çıkmıştır. Buradaki sanat ürünleri geçmişe ait özellikleri taşıması yönünde de önem arz etmektedir. Bengi taşın gerek Türk camiası gerekse civardaki yabancı unsurların bilmelerini istemektedir. Böylece Kök Türklerin hangi aşamalardan geçerek büyük bir devlet olma yolundaki bilgileri yazıtta öğrenerek, Kök Türklerin üstünlüğünü kabul edeceklerdir. **13-** Kül Tigin abidesinin konumunun erişilebilir ve yol güzergâhı üzerinde dikili olması yazıtın amacına uygun düşmektedir. Yazıt Türk milletine bir çağrı özelliği taşıması nedeniyle bilinmesi ve yaşanması gerekmektedir. Satırın sonunda Yeğen Yolluğ Tigin eseri yazdı ibaresiyle güney cephesi tamamlanmaktadır (Ergin, 1970: 49-51).

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türk adıyla ilk kez devlet kurup, Türk ismini millete bahşeden Kök Türkler meydana getirdiği devlet yapısıyla sonraki devletlere emsal olmuştur. İstiklallerini elde etmedeki gayreti ve azmi destansı niteliktedir. Kürşad, Türk'ün esarete alınamayacağını kırk arkadaşıyla Çin sarayındaki mücadelesiyle hayatıyla ödeyerek, sonraki kuşaklara timsal bir yol açtı. Bozkırın engin topraklarında tabiat ile baş başa yaşayan Türkler, hürriyetlerine düşkünlükleriyle buldukları bölgelerde uyum içerisinde yaşamaktadır.

Atalarından miras kalan töre vazgeçilmez değerleridir. Bu değerlerin dışına çıkıldığında Türk'ün talihi yaver gitmemektedir. Kök Türk yazıtlarında yapılan hataların neticesinin Türk'ün ölümü veya yok edilişiyle izah edilmektedir. Kül Tigin yazıtının güney cephesindeki on üç satırlık yazıt tarihî bakış ile incelendiğinde ortaya çıkan durum: Türk milletinin Çin siyasetinin tatbiki sonucunda yok edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kağanın feraseti, Türk'ün bekası açısından önem taşımaktadır.

Tarih boyunca, Türk toplulukları ekonomileri gereği dağınık ve farklı alanlara gitmişlerdir. Sahip oldukları yaşam ve değerlerinden ayrılmadıkları zaman benliklerinde her hangi bir mesele görülmemiştir. Yerleşik kültür sahasına dâhil olduklarında, yerleşik kültürün tesiriyle, yaşam tarzı ve inanç değişimi sonucu asimile olmaları görülmüştür. Kül Tigin yazıtında sık sık Çin tesirinden bahsedilmektedir. Yazıtın güney yüzeyindeki satırlarda Bilge Kağan beyleri ve milletine çağrılarda bulunarak, uyanık olunması gerektiğini belirtmektedir.

Bu cephede, Türk hayat tarzına aykırılıklar vurgulanarak, uzak durulması aksi takdirde geçmiş hatırlatılarak millete anlatılmaktadır.

Yazıtta; sosyal devlet anlayışı, kağanın sorumlulukları ve halkın itaati gibi teşkilat yapılarını da anlamaktayız. Kağanın halkını aç bırakmayı, onları doyurması, devlet güvencesinin Türk tarihinde eskiye varan bir yapı olduğunu söylemek gerekmektedir.

Kök Türk sınırlarının yazıtta yer alması bu coğrafyanın Türk yurdu olarak telakki edilmesi ve ulaşılmak istenen hedef şekliyle de değerlendirmek gerekmektedir. Ötüken vurgusu dikkate şayan bir mana özelliği göstermektedir. Kutsiyetinin Türk bağımsızlığı ve güvencesi hâliyle anlatılmaktadır. Yazıtın bilinmesinin isteği, tedbir mahiyetiyle açıklamak doğru bir tespit olmaktadır. Bilge hakanın sezgisinin tek gayesi, milletin bağımsız ve müreffeh yaşamasını temin etmektir.

Yaklaşık on üç asır önceden Türk milletine yapılan çağruların hem o gün hem de bugün sonuçları bakımından değer taşımaktadır. Millî benlik vurgusu o yıllarda tekrarlanmış çünkü yaşanan acı hatıralar bunu gerekli kılmıştı. Günümüzde çağın gereği; kendi kültür dairesinden kopmak, kullanılan araçlar ile çok kolay ve mümkündür. Yazıtın satırlarındaki hitabı iletişim yoluyla her sahada yeni kuşaklara aktarmak elzemdir. Bunu gerçekleştirirken tedrisatın yanında medya kullanılarak, farklı değerlerle yetişen nesil değil, Türk töresini kavrayan ve uygulayan nesli hedeflemeliyiz. Geçmişinde ne olduğunu kavrayan kuşak, bu şuurla her sahada Türk Dünyası'nı ileriye taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (2002). "Orhun Yazıtları", Türkler Yeni Türkiye Yayınları, (3): 754-764, Ankara.
- Ercilasun, A. B.(2004). Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, M. (1970). Orhun Abideleri, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (2000). Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kaplan, M. (2002). "Göktürk Yazıtları", Türkler Yeni Türkiye Yayınları, (3): 735-739, Ankara.
- Kurat, A. N. (2002). "Göktürk Kağanlığı". Türkler Yeni Türkiye Yayınları, (2): 49-78, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1980). Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Orkun, H. N. (1994). Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1979). Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Kömen Yayınları, Ankara.
- Öztürk, A. (1996). Ötüken Türk Kitabeleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Taşagıl, A. (2002). "Göktürk Kağanlığı Göktürkler", Türkler Yeni Türkiye Yayınları, (2): 15-48, Ankara.
- Taşagıl, A. (2003). Gök-Türkler I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Taşagıl, A.(2004). Gök-Türkler III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara:
- Tekin, T.(1998). Orhun Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan Tunyukuk. Simurg Yayınevi, İstanbul.